

Zakar András

A SERDÜLŐ TANULÓK PÁLYAIKÉPEZÉSÉT ALAKÍTÓ
PSZICHOLÓGIAI TÉNYEZŐK

A pályaválasztási tanácsadás, a pályaválasztási előkészítés tudományos kutatása iránt az utóbbi időszakban jelentős mértékben megnövekedett az érdeklődés. Mindez több tényezővel magyarázható. Mégis leginkább azzal az alapvető igénnyel hozható összefüggésbe, hogy az ifjúság pályaválasztásának szakszerű irányítása az egyén és a társadalom közös feladata.

A pályaválasztás többszörösen összetett, hosszú, évekre kiterjedő és egymással összefüggő, egymásra épülő és szakaszokra tagolható folyamat. A pályaválasztási folyamat valamennyi szakasza lényeges, de a relációban is különösen nagy figyelmet érdemel a serdülőkor, a személyiség tényleges kibontakozásának időszaka. Ebben a fejlődési periódusban a személyiség szocializálódásának egyik mutatója a pályaválasztási szándékok, az orientációs elképzelések egyre tudatosabb megjelenése, a különböző elképzelések és továbbtanulási irányok mérlegelése és az elhatározás kialakításának előkészítése.

A pályaaorientációs szakasz komplex témakörén belül végzett vizsgálatunk az eddigi munkánk, kutatásunk alap-

ján két egymással szorosan összefüggő kérdésre irányul:

1. A tanulók pályaismeretének a meghatározására.
2. Kisérletet tettünk a pályaismeretet alakító pszichológiai tényezők feltárására, illetve a pályaismeretfejlesztés főbb feladatainak vázolására.

Munkánk során a következő vizsgálati módszereket használtuk a tényanyag összegyűjtéséhez:

- Kérdőíves vizsgálatot végeztünk a pályaaorientáció, a pályaválasztási érettségre nevelés egyes dimenzióinak, köztük a pályaismeretek feltárására.

- Megfigyeléseket végeztünk tanítási órákon és pályaválasztási témákkal foglalkozó osztályfőnöki órákon.

- A bonyolultabb pályaválasztási esetek során alkalmaztuk az egyéni beszélgetés módszerét.

- Tanulmányoztuk a szükséges iskolai dokumentációt.

A vizsgálatban résztvevő tanulók körét a reprezentatív mintavétel szabályai szerint határoztuk meg. A 800 fős populációinkat három alapvető szempont /a települések jellege, az iskolán belüli tanulócsoportok száma, szaktanár ellátottság/ együttes figyelembevételével választottuk ki. Vizsgálatainkat egy megye kisorsolt általános iskoláiban végeztük el. A kísérlet során az adatfelvételeket h e t e d i k o s z t á l y e l e j é n kezdtük és a n y o l c a d i k o s z t á l y v é g é i g folytattuk és így lehe-

tőségünk volt a tanulókkal kapcsolatban állni két éven keresztül. A mintáról elmondhatjuk, hogy az országos átlagnak minden tekintetben megfelel /A nemek közötti megoszlás aránya: 51,2 % leány, 48,8 % fiú; a vizsgálatba bevont tanulók egyharmada városban vagy város közelében, a többi falun, illetőleg tanyai körzeti iskolában tanul./

A pályaaorientáció főbb irányai

A pályaismeret és az azokat alakító tényezők értékelését és a fejlesztés lehetőségének a számbavételét megelőzően szükségesnek véljük a tanulók orientációs irányulásának rövid bemutatását.

A vizsgálati adatokból egyértelműen kiderült, hogy a hetedikes tanulókat élenként foglalkoztatja a pályaválasztás kérdése. Ez az érdeklődés természetesen sajátos, különböző intenzitást és megalapozást mutat, de a tanulók túlnyomó többségénél körvonalaiban kirajzolódik a választott pálya s ez az orientáció irányának határozottságára enged következtetni.

A megkérdezett tanulók mintegy 97 féle foglalkozást jelöltek meg az orientációs felmérésünk alkalmával. Első látásra nagyon széles és változatos pályakivánság-sorozatnak tűnik a hetedikes tanulók igénye. Megjegyezzük azonban, hogy az egyéni elképzelések és a népgazdasági lehetőségek korántsem állnak összhangban, az igény egyéni és társadalmi szinten jelentősen eltérő!

Éppen ezért hárul olyan nagy feladat a pályorientálásra, mivel hosszabb távon speciális módszerekkel a különféle ellentmondások feloldhatók, vagy legalábbis csökkenthetők a tényleges pályaválasztás időszakára. Ezt pedig úgy lehet igazán, reális eredmények reményében megoldani, ha tanulókra lebontva elvégezzük az egyes tanulói pályaválasztások realitásértékének a meghatározását és annak megfelelő pályorientálást végzünk.

A serdülő tanulók másodlagos pályaválasztása az orientáció szintjén sokkal reálisabb, mint az elsődleges pályák megjelölésében. Abból következtetünk erre, hogy a másodlagos választás során az egyéni és közösségi érdekek lényegesen kedvezőbb mértékben találkoznak, sőt bizonyos egyensulyról is beszámolhatunk már az orientációs szakasz kezdetén a másodlagos pályaelképzelések és a tervezett munkaerő-struktúra között. Szembetűnő továbbá az is, hogy a második helyen megjelölt pályák között jóval nagyobb számban fordulnak elő fizikai munkát igénylő foglalkozások, illetve a kisebb mértékben kvalifikált pályák.

A vizsgálatsorozat beindításakor megtudjuk, hogy a tanulók és szüleik pályaválasztási elképzelése 17,3 %-os eltérést jelez. Mindez azt mutatja, hogy a pedagógusok fő feladata gyakran a családon belüli választási összhang megteremtése, mivel az eredményes pályaválasztás

a szülői és tanulói elképzelések összeegyeztetése nélkül ritkán biztosítható.

Az általános iskolai tanulók pályaismerete

A pályaválasztási érettségre nevelés egyik fontos összetevője a pályaismeret, mivel a pályaválasztási döntés létrejöttéhez a fiataloknak viszonylag széleskörű elemi pályaismerettel /azaz minél több pályát tudjanak megnevezni/, továbbá az egyes pályákról sokoldalú és elemi ült ismeretekkel kell rendelkezniük. Azt is tudniuk kell ezen kívül, hogy az "elképzelte" pályán milyen munkafeladatok megoldásával telik el a dolgozó munkaideje, illetve tisztában kell lenniük a választott pályán /vagy pályákon/ dolgozó emberrel támasztott legalapvetőbb pályakövetelményekkel is. Ezen kívül tudni kell még a választott pályáról a helyi elhelyezkedési lehetőségeket is, illetve azt, hogy a teljes értékű szakmai működéshez milyen szakképzettséget szükséges megszerezni Rókusfalvy, 1969/.

A tanulók pályaismeretét az említett szempontok alapján vizsgáltuk meg és értékeltük. Az elemi pályaismeret tanulóinknál az országos átlagnak felel meg, mivel az általuk felsorolt pályák száma 15-26. Az elemi pályaismeret tekintetében az egyes csoportok szerint nem sikerült specifikus jegyeket kimutatni.

Egyértelmű és kézenfekvő az a tény, hogy a pályák egyszerű megnevezése, felsorolása tulajdonképpen még nem jelent tényleges pályaismeretet. Ezért megvizsgáltuk részletesen a tanulók pályatevékenység- és pályakövetelmény-ismeretét. Munkánk során a nemzetközileg elfogadott metodika alapján dolgoztunk, továbbá Rókusfaly Pál által a külföldi /elsősorban svájci/ eljárások hazai viszonyokra adaptált változatát, illetve az általa kialakított módszert használtuk.

A tanulói válaszok értékelésének szempontjai ezek szerint:

1. A pálya szempontjából valóban lényeges tevékenységformáit tartalmazza és 2. e tevékenységformák felsorolása viszonylag differenciált legyen. Méréseink alapján a tanulók 40 %-ának van elfogadható pályaismerete, mivel a többiek vagy lényegtelen és általános válaszokat adtak, vagy nem is válaszoltak a kérdésre.

E tekintetben lényeges különbségeket észleltünk nemenként. A lányok nagyobb, részletesebb pályatevékenységi-ismerettel rendelkeznek, mint a fiuk. A fiú tanulóknak csupán egy része tudott reális pályaleírást készíteni, a pályatevékenység leglényegesebb elemeit megragadni.

A pályaismeret másik mutatója a tanulók pályakövetelmény-ismeretének a szintje. A pályakövetelmény-is-

meretet leginkább a pályaválasztási önismerettel kapcsolhatjuk egybe, azaz egy pályamegismerése csak a tanuló pályakivánságainak, elképzeléseinek egybevetésével éri el igazi célját. Tehát "a pályafelvilágosítás csak akkor eredményes igazán, ha a tanulóknak megfelelő intenzitású és irányú önkritikai folyamatokat és aktív alkalmazkodási tevékenységet indít el." /Rókusfalvy, 1965./

A vizsgálati eredményünk azt bizonyítja, hogy a tanulók többségének /kb. 80 %/ tájékozottsága a választott pályák követelményét illetően differenciálatlan, hiányos és egyoldalú. E területen vannak tehát a legnagyobb hiányosságok és a legtöbb megoldásra váró feladat.

A tanulók pályaeérdeklődését és pályakövetelményismeretét egybevetve a következőket állapíthatjuk meg: a pályakövetelményeket azok tudták megfelelően meghatározni, akiknek a pályaleírása is differenciált. "A differenciált és adekvát pályaleírás ugyan szükséges, de nem elégséges feltétele a tanulók életkorának megfelelő teljes és pontos pályakövetelmény meghatározásának" /Rókusfalvy, 1969./

A pályaismeret mérésének bemutatott módszere a legismertebb a hazai viszonyok között. Az eredményes felhasználási lehetőségein túlmenően jelentkeznek korlátai is. Megítélésünk szerint legfőbb hibája /amit a legújabb külföldi, szovjet, svéd, svájci és lengyel kutatók igyekeznek kiküszöbölni/, hogy statikus módon, "ugynévezett aktuális" pályaismeretet mér, tehát a fejlődés elvét nem, vagy csak nagyon szerény mértékben érvényesíti. A genetikus elv megvalósítása a pályaismeret mérésének és fejlesztésének metodikájában feltétlenül megköveteli az egyes módszerek életkorok szerinti kidolgozását.

Másrészt a többoldalú megközelítés lenne a kívánatos, alternatív lehetőségekkel, mivel egy korosztályon belül is igen széles skálán helyezkednek el az ún. pályaválasztási csoportok. Meggyőződésünk, hogy az említett szempontok figyelembevételével sokkal pontosabban és tartalmilag differenciáltabban lehetne meghatározni és egyben fejleszteni is a pályaválasztó fiatalok pályaismeretét.

A tanulók pályaismeretét alakító tényezők

A pályaismeret fokozatosan alakul ki. Különbféle hatások befolyásolják az egyes pályákról alkotott nézetünket. Egész életünk folyamán /korai gyermekkortól/ ismereteket szerzünk sokféle foglalkozásról és termé-

szetesen a pályákhoz viszonyítva önmagunkról is.

A szakirodalom adatai szerint eddig csak szórványosan vizsgálták a pályaismereteket alakító tényezőket. Ezért választ kértünk a tanulóktól, hogy a pályaismeretüket milyen tényezők befolyásolták. A hatások és hatásrendszerek feltárására komplex módszert dolgoztunk ki.

Elsősorban az érdekelt bennünket, hogy a tanulók kitől szerzik a pályára vonatkozó információkat, másrészt az ismeretszerzés módját, és a tanulók részvételének a jellegét próbáltuk meghatározni a pályaismeretbővítés folyamatában.

A család primátusa a pályaismeret fejlesztésében egyértelmű. Természetesen a családon belül is a szülői hatás a legerősebb, ezután következnek a testvérek és a rokonok hatásai. E tekintetben felnőtt testvérek képeznek kivételt, akiknek még a szülőket is meghaladó szerepük van a fiatalabb testvéreik pályaismeretének formálásában. Viszont a hasonló és a közel egykorú testvérek pályaválasztási hatása már lényegesen gyengébb.

A munkánk során elemeztük a barátok, a hasonlókorúak egymás pályaismeretére gyakorolt hatását is. E kérdés rendkívül összetett. Korábbi megállapításaink /miszerint a serdülőkori baráti kör csak egy laza egység e szempontból/ a legutóbbi mérések alapján módosultak. Az első elemzések szerint sokkal összetettebb fo-

lyamatok játszódnak le a serdülők interpersonális kapcsolatrendszerében, mint amit eddig feltételeztünk.

A t ö m e g k o m m u n i k á c i ó s e s z -
k ö z ö k lehetőségét kell mindenképp előtt hangsúlyozni, amelyet mind a mai napig nem hasznosítunk jelentőségének megfelelően. A különféle hírközlési eszközök hatását leginkább a családi hatással kapcsolhatjuk össze, mivel a tanulókat ezen információk főként a családon belül érik. A tömegkommunikáció pályaválasztási feladata, hogy több lehetőséget teremtsen a pályaválasztás minden területének a propagálására, elsősorban a fiatalok pályaismeretének bővítése céljából.

A család után a legtöbb időt az í s k o l á b a n töltik el a tanulók. Joggal várhatnánk azt, hogy a tanulók pályaismeretének alakításában az iskola döntő sullyal szerepeljen. Ez csak részben vagy így: A tanulóktól kapott válaszokat értékelve azt tapasztaltuk, hogy az iskola pályaválasztási hatása több ponton nem kielégítő, bár a tanulói szubjektivitás és az iskolai pályaválasztási előkészítő munka jellege ezt némileg javíthatja.

A kutatásaink során választ kerestünk arra is, hogy milyen é l m é n y h a t á s á r a alakult ki a tanulók aktuális pályaismerete és hogyan változik a tanulói pályaismeret.

A vizsgálatokból egyértelműen kiderül, hogy az olvasmánynak nincs jelentős szerepe pályaismeret alakításában. Ennek feltehetően az a magyarázata, hogy a 12--14 éves gyermekeket elsősorban a mozgékony és szemléletes dolgok ragadják meg. /Éppen ezért a TV és a mozi hatása sokkal erőteljesebb./

A pályaismereteket alakító tényezők között leggyakoribb a **v e r b á l i s** információ. Ezek között is a közvetlen családtagoktól kapott szóbeli közlések a legjelentősebbek. Ugyanakkor hatékonysága szempontjából jóval fontosabb **k ö z v e t l e n m e g f i g y e l é s** csak a tanulók 20 %-ánál tapasztalható.

A pályaismeret kialakítását és szintjét befolyásolja azoknak a személyeknek a véleménye is, akikkel a tanulók a legközvetlenebb kapcsolatban állnak. E csoport tagjainak a véleménye alakítja többek között a pályaismeretet is, továbbá természetesen orientálja a tanulót a pálya vagy a továbbtanulási irány kiválasztásában.

Indirekt módszerrel mértük a tanulók szűkebb környezetébe tartozó **f e l n ő t t e k v é l e m é n y é t** a pályaelképzeléseket illetően. Vizsgálataink alapján azt tapasztaltuk, hogy az **a n y á k** ismerik legjobban gyermekük pályaválasztását, szinte alig fordul elő, hogy ne törődnének azzal. Az **a p á k** tekintetben sokkal passzívabb szerepet játszanak.

A tanulók válaszai alapján az osztályfőnökök tevékenysége a pályaválasztás előkészítésében gyakran egyoldalú és alkalomszerű. /Érdekességként jegyzem meg, hogy a tanulók egynegyede erre a kérdésünkre egyáltalán nem válaszolt. 20 %-uk pedig a teljes "nemtörődömséget" hangsúlyozta./

Ha a serdülők szubjektivitásán túl figyelembe vesszük a közvetett iskolai hatást, akkor is az iskolai pályaválasztási tevékenység színvonalát feltétlenül javítani kell.

A barátok viszont sokkal többet tudnak egymás pályaválasztási elképzeléséről, továbbtanulási szándékáról, mint az osztályfőnök. Ugyanakkor a megfelelő tájékozottság ellenére ténylegesen nincsenek jelentős hatással egymás pályaválasztására.

Az általános iskolai tanulók pályaválasztását tehát különböző módon befolyásolják az egyes személyek. E hatásokat feltétlenül ismerni kell valamennyi pedagógusnak, aki a fiatalok pályaválasztási előkészítésével foglalkozik.

Összegezés

A vizsgálati eredményeink alapján a serdülő tanulók pályaismerete heterogén összképet ad.

Míg a pályatevékenység-ismeret kevésbé, addig a pályakövetelmény-ismeret szintje és jellege nemenként és iskolánként jelentősen különbözik. A pályakövetel-

ményeket azok a tanulók tudták elfogadhatóan meghatározni, akiknek a pályaleírása is megfelelően differenciált volt.

A különféle mérések alapján elsősorban azt állapítottuk meg, hogy az általános iskolai tanulók mintegy 15--20 %-ban rendelkeznek részletes és reális pályaismerettel.

Az alkalmazott pályaismeret-vizsgáló módszerek ma még nem alkalmasak minden tekintetben az egyik legfontosabb serdülőkori pályaválasztási érettség-mutatónak, a pályaismeretnek a mérésére. Ezért metodikai szempontból alapvető feladatnak tartjuk, a vizsgálati módszerek kidolgozása során a fejlődési elv következetes megvalósítását. Az aktuális pályaismereten túl mindenkor fejlődésében kell látni valamennyi pályaválasztási összetevőt a megfelelő pályaelőkészítés érdekében.

Határozott igény mutatkozik továbbá a pályaválasztási érettség alapelveinek és főbb dimenzióinak a fe-
lülvizsgálására. E komplex feladatsor első lépéseként a fiatalok pályaismeretének részletes elvi és módszertani meghatározását tekintjük feladatunknak, amely fontos szerephez jut a serdülő tanulók pályaválasztási identifikációjának és későbbi bevéálásának alakulásában.

Felhasznált irodalom

- C s i r s z k a J á n o s : Pályalélektan.
Gondolat, Bp. 1966. 271. old.
- R ó k u s f a l v y P á l : Pályaválasztó tanulók
pályaismerete. Magyar Pedagógia, 1966. 1. sz.
17--35. old.
- R ó k u s f a l v y P á l : Pályaválasztás, pályá-
választási érettség. Tankönyvkiadó, Bp. 1969.
280. old.
- R i t o ó k P á l n é : A pályaválasztás néhány
fontosabb pályalélektani-pályapedagógiai alap-
kérdése. In.: Pályaválasztási felelősök kézi-
könyve. MűM Bp. 1971. 207--217. old.
- D e i t z , B e r t h o l d : Die Berufsentscheidung
als Lernvorgang. Pädagogik, Beiheft, 1975. No 2.
10--20 old.
- V ö l g y e s y P á l : A pályaválasztási döntés
előkészítése. Tankönyvkiadó, Bp. 1976. 28. old.
- H ö r l e r , W e r n e r : Berufswahlvorbereitung
im Rahmen der Schule. Berufsberatung und
Berufsbildung, 1977. No 5/6 187--191. old.